

O PROFESORJU JOSIPU PLEMLJU

ANTON SUHADOLC

Fakulteta za matematiko in fiziko

Univerza v Ljubljani

Math. Subj. Class. (2010): 01A70

V sestavku omenjam nekaj dogodkov iz življenja profesorja Josipa Plemlja, ki so matematični javnosti verjetno nepoznani.

ABOUT PROFESSOR JOSIP PLEMELJ

In the article some facts about the life of professor Josip Plemelj are mentioned that are probably unknown to the mathematical public.

O življenju in delu profesorja Plemlja je profesor Ivan Vidav leta 1973 napisal knjižico ob stoletnici rojstva. Tu je avtor zbral najvažnejše podatke o Plemljevem življenju, navedel njegove izredne znanstvene dosežke in jih tudi na kratko opisal. Pred leti sem opravil pregled Plemljeve zapuščine in jo pripravil za prevzem v Arhiv Slovenije, kjer je dostopna vsakemu in gotovo na varnem mestu. Med zapuščino je med drugim tudi mnogo kartic in pisem, ki jih je profesor prejel od leta 1906 do svoje smrti leta 1967. Pisem je skoraj 1600, vendar to gotovo niso vsa pisma, ki jih je v tem času prejel, celo sam vem za pismo, ki ga v tej zbirki ni. V zapuščini je tudi nekaj deset osnutkov pisem, ki jih je profesor namenil drugim. Ko pa sem študiral življenje in delo drugega rektorja ljubljanske univerze, profesorja matematike Riharda Zupančiča, sem spoznal še nekaj ne pomembnih dogodkov iz življenja profesorja Plemlja.

V tem sestavku bom govoril o treh dogodkih iz Plemljevega življenja, ki v knjižici [1] niso omenjeni. O povezavi med profesorjema Plemljem in Zupančičem kaže najprej dopisnica iz leta 1910, ki jo je napisal profesor Zupančič, podpisani pa so na njej nekateri drugi matematiki, Plemljevi kolegi. Že ta dopisnica kaže na to, da sta se profesorja Plemelj in Zupančič, ki je bil 5 let mlajši od Plemlja, dobro poznala že takrat.

Profesor Plemelj je leta 1907 odšel na univerzo v Černovice, ki so danes v Ukrajini, kot redni profesor matematike. Tu je deloval do leta 1914, ko ga je bližina fronte pregnala in je odšel z družino domov na Bled. Ta leta in še nekaj let prej so bila prav gotovo najbolj plodna v njegovi matematični karieri. V knjigi o Plemlju [1] je profesor Vidav omenil, da je bil Plemelj

velik nasprotnik avstrijske monarhije. Oblasti so ga imele na sumu, da simpatizira z Rusijo. Zato ni čudno, da je bil Plemelj na Bledu v nekem smislu konfiniran: iz dokumenta *Osební in zglasilni ukaz* iz leta 1916 vidimo, da se je moral pri odhodu in vrnitvi na Bled oglasiti pri ustreznih oblasteh. Vpoklicu v vojake se je dolgo izogibal, po vsej verjetnosti zaradi bolehnosti, imel je težave z želodcem. Ohranjeno je zdravniško potrdilo, na katerem piše, da mora zaradi ran na želodcu uživati le kruh iz *prvovrstne* moke. Ko je Avstriji v vojni že bolj slaba predla, so ga konec leta 1916 vpoklicali v Lvov v četo rezervnih stražarjev. Po dveh mesecih je bil premeščen v Gross Heilendorf (Moravska). Iz tega časa je ohranjen dopis, ki ga je rektor univerze v Černovicah naslovil na cesarsko-kraljevo ministrstvo, v katerem se pritožuje, da s Plemljem trdo ravna, drugače kot z drugimi mobiliziranimi profesorji, ne dovolijo mu spati zunaj kasarne, drugi pa da imajo popolno svobodo gibanja. Nato pripoveduje, kako priznan znanstvenik je profesor Plemelj in kakšna škoda bi bila za Avstrijo, če bi se Plemlju zaradi slabega zdravja kaj nesrečnega primerilo. Pismo je delovalo: ohranjeni dopis vojaških oblasti priča, da so Plemlju dovolili prenočevanje v gostilni Beseda in da sme biti v gostilni do 11. ure zvečer.

Profesor Zupančič je bil od leta 1915 kot vojak v inženirski enoti na Dunaju, kjer se je ukvarjal z balistiko in numerično analizo. Ko je izvedel, kje je Plemelj, je skušal doseči, da bi ga premestili v inženirsko enoto na Dunaju. Ta Zupančičev trud osvetljuje 11 pisem, kartic in brzojavov, ki jih je Zupančič pošiljal Plemlju. Med drugim piše, da je govoril z rektorjem Pommeranzem, z majorjem Portenschlagom, generalmajorjem Putzekom in ekselenco feldmaršalom Tomšetom iz Savskega Dola. Trajalo je kar nekaj mesecev, do aprila 1917, da je bila premestitev na Dunaj dosežena, kar je Plemelj že nestrpno pričakoval. Težave so izvirale iz dejstva, da je bil Plemelj, kot smo že omenili, pri oblasteh slabo zapisan. To spoznamo tudi iz Plemljeve lastnoročno napisane izjave z 20. avgusta 1917, v kateri daje častno besedo, da niti kdaj prej ni pripadal nobeni tajni organizaciji, niti v takšno ne bo nikoli vstopil. Plemelj je na Dunaju stanoval pri Zupančiču in njegovi sopotnici (s katero se je poročil v Ljubljani šele leta 1926, po pravoslavnem obredu) na Rittergasse 6 na Dunaju. Iz nekega vojaškega dokumenta razberemo, da je bil Zupančič Plemlju predpostavljen. Plemelj je bival kot vojak na Dunaju do junija 1918, ko se je vrnil k svoji družini na Bled. Po vsem povedanem se moremo upravičeno vprašati, ali ni Zupančič morda Plemlju rešil življenja ali mu vsaj prihranil obilico trpljenja, ki bi mu

bil kot bolnik izpostavljen v aktivnih četah.

Iz popisa pisem, ki jih je Plemelj prejel, vidimo, da je na drugem mestu po poslanih (in ohranjenih) pismih profesor fizike Michael von Radakovic¹, (Gradec 1866–Gradec 1934). Ohranjenih je 96 pisem in še enajst pisem, ki so jih Plemlju poslali soproga in sinova po smrti profesorja Radakovica leta 1934. (Sin Theodor je bil profesor matematike na graški univerzi, a je mlad umrl, sin Konstantin pa je bil na isti univerzi profesor filozofije.) Radakovic je bil nekaj let starejši od Plemlja, bila pa sta sedem let kolega na univerzi v Černovicah. Radakovic je bil gotovo eden od Plemlju najbližjih prijateljev. Po prvi svetovni vojni je postal vodja fizike na univerzi v Gradcu. V letih 1924/25 je bil tudi dekan naravoslovne fakultete. Iz pisem Plemlju in iz osnutka pisma, ki ga je Plemelj poslal Radakovicu, sklepamo, da je v letu 1927 ali 1928 Plemelj dobil od univerze v Gradcu vabilo, naj sprejme mesto rednega profesorja matematike v Gradcu. Plemelj je ponudbo v pismu 19. maja 1928 s težkim srcem zavrnil. Navajal je, da je v depresiji, da je soproga bolna z neugotovljeno diagnozo, da že 14 let ni pri pravem (znanstvenem) delu. Odločil da se je pomagati tukajšnjim institucijam pri vzgoji mladega roda in da se je s situacijo sprijaznil. Tudi ni več gotov, ali bi mogel izpolniti pričakovanja graške univerze. Končno piše Radakovicu, da je bilo pisanje tega pisma najtežje v njegovem življenju.

Res, od leta 1914 naprej je bilo znanstveno delo Plemlju zaradi vojne onemogočeno, po vojni pa se je odločil, da bo deloval na ljubljanski univerzi, kjer je bil leta 1918 izvoljen za prvega rektorja univerze. Razmere za delo, za nabavo literature in za stike s kolegi v tujini so bile v kraljevini Jugoslaviji v začetku izredno neugodne. Kot posledica vsega tega je profesor Plemelj objavil le nekaj manjših znanstvenih prispevkov.

Po vsej verjetnosti je z Radakovicem povezan še en dogodek. V letih 1929–1931 je Plemelj univerzi predlagal, da za profesorja fizike nastavi dr. Stjepana Mohorovičića, ki bi nadomestil dr. Valentina Kušarja. Ta večji del časa ni predaval zaradi težav z očmi. V komisijo za pisanje strokovnega mnenja sta bila imenovana profesorja Plemelj in Zupančič. Zupančič je mimo Plemlja pridobil neformalna strokovna mnenja o kandidatu od profesorjev Karla Wolfa, Philippa Franka, Adalberta Rubinowicza, Thirringa in verjetno Wirtingerja. Vsa mnenja so bila negativna, tako o pomenu kandidatovih strokovnih del (v glavnem je dokazoval, da Einstein nima prav) kot v pogledu osebnostnih lastnosti. Čeprav so bili omenjeni pisci mnenj

¹V nekaterih dokumentih je priimek zapisan kot Radaković.

Plemljevi prijatelji ali znanci, je Plemelj iz komisije izstopil, ker so bila mnjenja pridobljena mimo njega. Seveda je potem tudi Zupančič podal ostavko na članstvo v komisiji. Vsiljuje se mi domneva, da je morda izgovor Plemlju prišel prav, da mu ni bilo treba Radakovicu pojasnjevati eventualne odklonitve kandidata. Zdi se, da sta se kot posledica tega dogodka profesorja Plemelj in Zupančič začela razhajati. Dokončno sta se njuni poti ločili v času tik pred drugo svetovno vojno, zaradi razlik v političnih pogledih. Uradne zadeve sta še vedno urejala korektno, ves čas pa je iz Zupančičevih pisem in dopisov opaziti njegovo občudovanje Plemlja kot matematika.

Tudi sicer profesor Plemelj ni imel sreče s pridobivanjem učiteljev fizike. Kmalu po ustanovitvi univerze v Ljubljani je skoraj eno leto nagovarjal fizika Adalberta Rubinowicza, svojega bivšega učenca v Černovicah, naj pride v Ljubljano za profesorja teoretične fizike. Končno je Rubinowitz prišel, a zaradi slabih razmer v tedanji Jugoslaviji je po treh semestrih Ljubljano zapustil.

Plemljeve odločitve, da po koncu prve svetovne vojne odide v Ljubljano in pomaga pri ustanovitvi univerze, njenem delovanju in vzgoji mladih matematikov, morda ne cenimo dovolj; zanj je bila to velika žrtev, opustitev možnosti za sijajno kariero. Naj to ugotovitev ilustriram z dvema primeroma.

Eden od Plemljevih kolegov in prijateljev iz Černovic je bil tudi profesor matematike A. von Boehm. Ohranjenih je 53 njegovih pisem Plemlju iz let 1908–1927, ko je verjetno preminil. V Černovicah sta bila tudi soseda in družini sta imeli tesne stike. Tu navajam nekaj odlomkov iz pisem iz leta 1922 in 1925. Podobna pisma, iz katerih veje občudovanje matematika Plemlja, so mu pisali tudi nekateri drugi kolegi.

Kar naprej se ukvarjam z računanjem. Pri tem mi Ti lebdiš pred očmi in pri meni si napredoval v svetnika. „Sveti Plemelj“ mi večkrat uide, če mi računi nagajajo. Pogosto mislim na Černovice. Tudi v Tvojem imenu obžalujem, da se je vse spremenilo. Če bi ostalo tako, kot je bilo, bi bil Ti danes profesor na Dunaju, v Leipzigu, Goettingenu ali Berlinu, na kraju, kjer bi Tvoje znanje in sposobnost blestela v dobro človeštva nasploh in znanosti še posebno. Kje pa si sedaj? V Ljubljani! Saj bi crknil od smeha, če to ne bi bilo tako žalostno. Možak kot Ti bi moral biti na pravem mestu, ne pa postavljen na hladno, kjer se boš skisal. Upam, da boš še kaj znanstveno delal, škoda bi bilo, če ne bi, saj si matematik kot Euler, Gauss in Bessel;

*Tvoji sodobniki v primerjavi s Teboj zbledijo.*²

Iz pisma iz leta 1925 povzemam:

Bojim se, da se kisaš v Ljubljani, saj ni nič več slišati o Tebi, res škoda. Ti spadaš kam drugam. Tudi Ti si vojna žrtev.

Plemljevi odgovori na ti dve in druga pisma niso poznani. Na vsebino teh odgovorov moremo sklepati iz pisma, ki ga je pisal profesorju Hermannu Weylu. Ta mu 21. januarja 1952 piše, da bo pomagal fiziku Janezu Kuščerju pridobiti štipendijo za študij na Institute for Advanced Study (Princeton, ZDA). Plemljevo prošnjo da bo dostavil na ustrezna mesta. Med drugim piše:

Zelo sem vesel, da sem po dolgih letih spet slišal o Vas. Od tedaj, od naše skupne matematične mladosti, ko ste objavili čudovito razpravo o Riemannovem problemu o monodromiji in nagrajeni spis o potencialni teoriji, sem Vaš veliki občudovalec. Upam, da ste v dobrem zdravju.

Iz koncepta Plemljevega pisma, namenjenega Weylu, navajam odlomek:

Pogled v najino oddaljeno matematično mladost me navdaja z velikim veseljem, pa tudi z otožnostjo. Lastnost starih ljudi gledati v preteklost – prihodnost jim ničesar ne obeta – je pri meni toliko bolj poudarjena, ko mi je prisila časa odtegnila možnost udeleževati se v skladu z mojo naravo. Oviran promet po 1. svetovni vojni, strokovna osamljenost in na novi ustanovi potreba po organizacijskih poslih, ki jih ne obvladam, ter mnoge druge ovire so povzročile, da nisem od tedaj bil skoraj nič drugega kot učitelj. Vedno me gane, ko se oglasio stari kolegi, ki so svojo kariero slavno zaključili.

Res žalostno, da ne rečem obupano pismo. Trdno pa sem prepričan, da je v Plemljevo osebno neprijazno usodo posijal žarek zadovoljstva s profesorjem Ivanom Vidavom. Mislim, da ga je on prepričal, da njegova žrtev le ni bila zaman, saj je vzgojil vrednega naslednika.

LITERATURA

- [1] Ivan Vidav, *Josip Plemelj ob stoletnici rojstva*, DZS, Ljubljana 1973.
- [2] Anton Suhadolc, *Profesor Rihard Zupančič*, Samozaložba, Ljubljana 2000.

²Ta citat kot tudi vse druge je iz nemščine prevedel avtor.